

Research Paper

Multidisciplinary ethnography of the effect of virus spread on rituals and mourning ceremonies of South Zagros residents

Sajad Bahmani¹, Ali Arabi^{2*}, Ali Boudaghi³

1. Assistant professor of sociology, Faculty of social sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. Email: s.bahmani@scu.ac.ir

2. Assistant Professor of sociology, Faculty of social sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. Email: a.arabi@scu.ac.ir

3. Assistant Professor of sociology, Faculty of social sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. Email: a.boudaghi@scu.ac.ir

Received: May 15, 2022

Accepted: May 8, 2023

Available online: May 9, 2023

Keywords:

Change of mourning style, Covid-19 pandemic, South Zagros, Eilat and Bahmai and Bakhtiari nomads.

Abstract

The spread of the Covid 19 virus has affected human life on Earth to varying degrees. Some of the effects of this virus can be seen in the field of everyday and public culture. One of the areas affected by this pandemic is the mourning style. Cultural changes in mourning style due to their gradual nature are not very noticeable unless we take a process look at them. In the present study, the method of multi-sited ethnography was used. The term ethnography broadly refers to qualitative research projects that provide detailed and in-depth descriptions of everyday life. This method is the art of describing human groups, institutions, interpersonal behaviors and beliefs. In the central and southern Zagros, which is home to the Bakhtiari and Bahmaei tribes, lifestyle changes, especially in mourning ceremonies and other collective actions, have become evident in recent months. Among the people of the mentioned tribes and in the cities of Izeh, Baghmalek and Ramhormoz, affected by the spread of the virus, there is a cautious retreat in order to maintain survival in holding public rituals and ceremonies. The purpose of this article is to study the ethnographic changes that have taken place in this region from a mentioned perspective. Study data have been collected from field work in recent months in rural and urban areas of Izeh, Ramhormoz and Baghmalek. Daily observations, listening to related narratives, and attending or participating in daily life and mourning-related situations have helped to produce field notes. Based on this, analytical themes and codes were formed. The results showed that the spread of the virus, with the withdrawal of some mourning rituals, has shortened the ceremony in terms of duration.

Bahmani, S., Arabi, A. & Boudaghi, A. (2023). Multidisciplinary ethnography of the effect of virus spread on rituals and mourning ceremonies of South Zagros residents. *Sociology of Culture and Art*, 5 (1), 61-76.

Corresponding author: Sajad Bahmani

Address: Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Tell: 09168436936

Email: s.bahmani@scu.ac.ir

Multidisciplinary ethnography of the effect of virus spread on rituals and mourning ceremonies of South Zagros residents

Extended Abstract

1- Introduction:

The spread of the Covid 19 virus has affected human life on Earth to varying degrees. Some of the effects of this virus can be seen in the field of everyday and public culture. One of the areas affected by this pandemic is the mourning style. Cultural changes in mourning style due to their gradual nature are not very noticeable unless we take a process look at them.

2- Methods:

In the present study, the method of multi-sited ethnography was used. The term ethnography broadly refers to qualitative research projects that provide detailed and in-depth descriptions of everyday life. This method is the art of describing human groups, institutions, interpersonal behaviors and beliefs.

3- Results:

In the central and southern Zagros, which is home to the Bakhtiari and Bahmaei tribes, lifestyle changes, especially in mourning ceremonies and other collective actions, have become evident in recent months. Among the people of the mentioned tribes and in the cities of Izeh, Baghmalek and Ramhormoz, affected by the spread of the virus, there is a cautious retreat in order to maintain survival in holding public rituals and ceremonies. The purpose of this article is to study the ethnographic changes that have taken place in this region from a mentioned perspective. Study data have been collected from field work in recent months in rural and urban areas of Izeh, Ramhormoz and Baghmalek. Daily observations, listening to related narratives, and attending or participating in daily life and mourning-related situations have helped to produce field notes.

4- Conclusion:

Based on this, analytical themes and codes were formed. The results showed that the spread of the

virus, with the withdrawal of some mourning rituals, has shortened the ceremony in terms of duration. Lifestyle changes among people living in South and Middle Zagros have been significant in recent decades. Mourning style is one aspect of lifestyle that has experienced changes in form and content. Among the people of Bakhtiari, Janaki and Behmaee and in the cities of Izeh, BaghMalek, Lordegan, Masjid Soleiman and Ramhormoz, affected by the expansion of modern identity dimensions and lifestyle changes, a large part of the rituals related to the traditional way of life have faded or disappeared and become In their place, new elements related to the new era have been established. One of the most important areas that can be seen and observed as a symbol of the mentioned changes is "Mourning and Mourning Ritual or Gagerive".

The changes in the mourning style in recent decades have been part of the general trend of changing the lifestyle among Bakhtiari and Bahmaee tribe. A process that has taken place among the nomadic nomads and villagers living in different regions of Iran and has led to the transformation of the themes, content and appearance of their lives. Although it is almost impossible to find the starting point of cultural transformations, but it is possible to identify and plan effective milestones, and from this point of view, it can be said that the dispersion of the rural and nomadic communities of Bakhtiari and.

5- Funding

No funding has been received for conducting this research.

6- Authors' contributions

Except for the authors whose names were included, no one else participated in this research.

7- Conflict of interests

There is no conflict of interest to disclose.

مردم‌نگاری چندمیدانه اثرگذاری گسترش کرونا بر مناسک عزا (میدان مطالعه: ساکنین زاگرس جنوبی)

سجاد بهمنی^۱، علی عربی^۲، علی بوداقتی^۳

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

چکیده

گسترش ویروس کووید-۱۹، زندگی بشر در کره‌ی خاکی را به میزان متفاوتی متأثر کرده است. برخی از اثرات این ویروس در حوزه‌ی فرهنگ روزمره و عمومی قابل رؤیت است. یکی از عرصه‌های متأثر از این پاندمی، سبک عزاداری است. تغییرات فرهنگی در سبک عزاداری به سبب ماهیت تدریجی خود چندان به چشم نمی‌آیند مگر اینکه نگاهی فرایندی به آن‌ها داشته باشیم. در زاگرس میانی و جنوبی که محل اسکان دو ایل بختیاری و بهمنی است؛ تغییرات سبک زندگی به ویژه در برگزاری مراسم سوگواری و سایر کنش‌های جمعی طی ماه‌های اخیر به وضوح به چشم می‌آیند. در میان افراد ایلات مذکور و در شهرستان‌های ایذه، باغملک و رامهرمز متأثر از گسترش ویروس، یک عقب‌نشینی احتیاط‌آمیز و در راستای حفظ بقا در برگزاری مناسک و آیین‌های جمعی به چشم می‌آید. هدف این مقاله مطالعه‌ی مردم‌نگارانه‌ی تغییرات رخ داده در این منطقه از منظر ذکر شده است. داده‌های مطالعه از کار میدانی در ماه‌های اخیر در مناطق روستایی و شهری ایذه، رامهرمز و باغملک گردآوری شده است. مشاهدات روزانه، گوش دادن به روایت‌های مرتبط و حضور یا مشاهده‌ی مشارکتی در زندگی روزانه و موقعیت‌های مرتبط با تشییع و سوگ، کمک کرده‌اند تا یادداشت‌های میدانی تولید شوند. بر این اساس تم‌ها و کدهای تحلیلی شکل گرفتند. نتایج نشان داد که گسترش ویروس، با عقب‌نشینی از برخی آیین‌های سوگ، این مراسم را از نظر طول دوره‌ی برگزاری و جمعیت حاضر در مراسم کوتاه‌تر کرده و بر پیوندهای خویشاوندی به سبب قطع زنجیره‌ی همدلی اثر منفی گذاشته است.

تاریخ دریافت: ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱۹ اردیبهشت ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

تغییر سبک عزاداری، پاندمی کووید ۱۹، زاگرس جنوبی، ایلات و عشایر بهمنی و بختیاری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

استناد: بهمنی، سجاد؛ عربی، علی و بوداقتی، علی. (۱۴۰۲). مردم‌نگاری چندمیدانه اثرگذاری گسترش کرونا بر مناسک عزا (میدان مطالعه: ساکنین زاگرس جنوبی). جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵ (۱)، ۶۱-۷۸.

* نویسنده مسئول: سجاد بهمنی

نشانی: دانشگاه شهید چمران اهواز

تلفن: ۰۹۱۶۸۴۳۶۹۳۶

پست الکترونیکی: s.bahmani@scu.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

از دست دادن عزیزان یک تجربه‌ی اجتناب‌ناپذیر در دوره‌ی زندگی آدمی است که در تمامی فرهنگ‌ها پس از مرگ عزیزان در گستره‌ی جهانی (میتیم و رلوپ و همکاران، ۲۰۲۱: ۷۳۶)، برای دریافت حمایت اجتماعی برگزار می‌شود (وودتروپ، ۲۰۱۷: ۲؛ اورک و همکاران، ۲۰۱۱: ۷۲۹). با چنین دیدگاهی می‌توان عنوان کرد که سوگواری برای هزاران سال در بطن مذاهب و فرهنگ‌ها به قصد خداحافظی با حضور خانواده‌ی شخص در گذشته صورت می‌پذیرد (جوردن و همکاران، ۲۰۲۱: ۸۵). هرچند چنین مراسم‌هایی به لحاظ شکل و محتوا می‌توانند بسیار متفاوت از هم باشند اما آنچه‌ای که عنوان شد، هدف اصلی در آنها خداحافظی با شخص در گذشته است و مکانی را فراهم می‌نماید تا شرکت‌کنندگان در مراسم بتوانند غم و اندوه خود را ابراز کرده و آن را به اشتراک بگذارند (والتر و بیلی، ۲۰۲۰: ۱۷۶)، خاطرات خود را از فرد فوت شده به اشتراک بگذارند، تا به عنوان نقطه‌ی آغازی برای عبور از رنج فقدان قرار گیرد. یافته‌های پژوهشی در مواردی، حاکی از این واقعیت هستند که تشریفات مراسم سوگواری می‌توانند تا حدودی از طریق مکانیسم‌های زیربنایی منجر به بازگرداندن کنترل احساسات در خانواده‌ی متوفی شوند (نورتون و جینو، ۲۰۱۴: ۲۶۶). البته لازم به ذکر است همچنان که لاندرگن و هوزمن (۲۰۱۰)، اشاره می‌کنند، این مراسم از زاویه‌ای دینی به عنوان مناسک یادآوری‌کننده‌ی مرگ برای مشارکت‌کنندگان نیز تصویر می‌شود (رولینگ و همکاران، ۲۰۲۲: ۲).

از اواخر سال ۱۳۹۸ (اواخر سال ۲۰۱۹ میلادی)، تا کنون، طی بیش از ۲ سال از پاندمی کروناویروس کووید-۱۹، جهان با میلیون‌ها مرگ نابهنگام مواجه شد که به زعم بسیاری از پژوهشگران همچون بورل و سلمان (۲۰۲۰)، پارکس و هوارد (۲۰۲۱) و رولینگ و همکاران (۲۰۲۲)، متأثر از شرایط فاصله‌گذاری اجتماعی پاندمی با محدودیت‌های بسیاری در مراسم سوگواری مواجه شده است. کووید-۱۹ تا لحظه‌ی نوشتن این مطلب، عامل قطعی مرگ ۶.۲۳۳.۵۲۶ نفر در جهان بوده است که سهم ایران در آمار رسمی منتشر شده برابر با ۱۴۱.۰۴۱ نفر تا لحظه‌ی نوشتن این متن بوده است (سازمان بهداشت جهانی^۱، ۲۰۲۲). اما تعداد مرگ‌ومیرها محدود به این آمار رسمی نیست و بررسی شمار رویدادهای حیاتی منتشرشده‌ی سازمان ثبت احوال کشور از اعلام رسمی ورود کووید-۱۹ به ایران (بهمن ۱۳۹۸)، تا پایان سال ۱۴۰۰ حاکی از بیش از یک میلیون و ۳۰ هزار گواهی فوت صادر شده می‌باشد که در مقایسه با روند سال‌های پیش از کرونا، عدد مورد انتظار حدود ۷۳۰ هزار نفر، حاکی از ۳۰۰ هزار مرگ بیش از روند طبیعی آن بوده است.

در چنین موقعیتی، پروتکل‌های بهداشتی به ویژه فاصله‌گذاری فیزیکی سبب شده است تا خانواده‌های صاحب عزا و داغ‌دار برای کسب حمایت‌های اجتماعی موردانتظارشان رو به روندهایی متفاوت از آئین‌های سوگواری سنتی بیاورند که این مهم شامل تغییراتی در نحوه‌ی برگزاری مراسم حضوری یا استفاده از نوآوری‌های تکنولوژیک به صورت آنلاین بوده است (مکنیل و همکاران، ۲۰۲۱: ۲). در این شرایط نکته‌ی مهمی که باید مدنظر داشت آن است که به لحاظ فرهنگی هم برای بزرگسالان و هم کودکان، مراسم تشییع و سوگواری باید به گونه‌ای درک شود تا وداع با متوفی برای آنان معنادار باشد (بورل و سلمان، ۲۰۲۰: ۳۲).

فرهنگ یا به عبارتی راه و روش زندگی جوامع انسانی در برگیرنده‌ی اقتصاد، معیشت، نحوه‌ی زیست، طرز مصرف خوراک و پوشاک، مسکن، سیاست، حکومت، نظام‌های سیاسی، آداب و رسوم، نظام ازدواج و خویشاوندی، تفکرات مذهبی و متافیزیکی و همه‌ی امور انسانی و غیر انسانی، همواره به دلایل گوناگون در حال تغییر و تحول است (ازکیا، ۱۳۷۹: ۱۷). بررسی‌های انسان‌شناسی و فرهنگی حاکی از آن است که عوامل مختلفی چون اختراع و نوآوری یا اشاعه و اقتباس فرهنگی که در درون یا بیرون یک جامعه تکوین می‌یابند در تغییرات فرهنگی دخالت دارند؛ به طوری که میزان دگرگونی و تغییر در یک فرهنگ خاص بستگی به شدت و ضعف عوامل فوق خواهد داشت. در واقع هر چه میزان این عوامل کمتر باشد تغییر و دگرگونی فرهنگ مربوطه کندتر خواهد بود (امان‌اللهی، ۱۳۶۲: ۱۰۳).

بر این اساس اگرچه سرعت تغییرات فرهنگی متأثر از عوامل ذکر شده متفاوت است اما تغییر فرهنگی پیوسته در کار است. به عبارت دیگر، تمام پدیده‌های اجتماعی بنابر مقتضیات زمان و بر اساس اختراعات و نیازها و آمد و رفت‌ها دستخوش تغییر و تحول است و ثبات به مفهوم فیزیکی کلمه، در هیچ یک از جنبه‌های فرهنگی یافت نمی‌شود و تنها فرهنگ‌های مرده (که

¹- World Health Organization

آثارشان را از خلال اوراق تاریخ حفريات باستان‌شناسی می‌توان دید) ثابت‌اند وگرنه، زندگی جوامع انسانی نمی‌تواند ساکن و ثابت باشد و در نتیجه سنن و آداب و آرزوها و تکنیک و هنر و بالاخره فرهنگ آنان نیز تابع این تطور است و در واقع این تغییر، راز بقا و هستی فرهنگ است. این تغییر و تحول در زمینه‌های فرهنگی به قدری آرام و کند صورت می‌گیرد که به آسانی نمی‌توان متوجهی آن شد و از آنجا که زندگی فرد نیز هم‌گام این تغییر بسیار کند است، فرهنگ تقریباً ثابت به نظر می‌آید و پی بردن به این تغییر وقتی امکان‌پذیر است که مثلاً فرهنگ فعلی را با فرهنگ گذشته مقایسه کنیم. یک برش سی ساله، تفاوت لباس، خوراک، آداب و رسوم و زبان را به خوبی نشان می‌دهد (روح الامینی، ۱۳۸۷: ۴۴). تغییرات فرهنگی گاه محصول انتخاب استراتژی‌هایی هستند که بشر برای بقا می‌گزیند. نمونه‌ی متأخر استراتژی بقا که خود را در قالب تغییرات فرهنگی محسوس نشان داده، بازنگری در برگزاری مراسم سوگواری و یا جشن‌ها و سایر گردهمایی‌های اقوام مستقر در زاگرس جنوبی است.

گسترش پاندمی کرونا و افزایش قابل توجه تلفات انسانی این ویروس، برگزاری گردهمایی‌های سوگوارانه و یا جشن‌های گروه‌های قومی لر و بختیاری را به شیوه‌ی پیشین نامیسر ساخت، و در ماه‌های نخست سبب سردرگمی ساکنان این منطقه در برگزاری مراسم سوگواری و شادی شد. تداوم این وضعیت و ضرورت انطباق با شرایط نوین آنان را مجبور به بازاندیشی در شیوه‌ی برگزاری مناسک کرد. بخشی از این بازاندیشی تحمیلی از سر اجبار و الزام حفظ جان خانواده برگزارکننده مراسم و همچنین مهمانان احتمالی بوده و همراهی و همدلی متقابل همگانی را به دنبال نداشته است، زیرا توجیه نظری و فرهنگی برای این سطح از تغییرات فرهنگی و دستکاری ماجراجویانه‌ی رسوم، سنت‌ها و مناسک مهیا نبوده است. با در نظر داشتن این شرایط، ویروس کرونا در شهرهای جنوبی ایران و در دامنه‌های زاگرس، نه فقط انسان‌ها که برخی از این ابعاد زیست اجتماعی و فرهنگی را به شیوه‌ای شتابان و پیش‌بینی نشده دگرگون ساخته است. مناسک سوگ و موسیقی سوگ یکی از اولین سنگ‌های فرهنگ محلی است که به فتح این ویروس تن به تغییرات داده است. اندازه و حجم این تغییرات گاه بیش از اندازه همه تغییرات طی سده‌های اخیر در میان مردمان یکجانشین در شهرستان‌های ایذه، رامهرمز و باغملک و عشایر دو ایل بختیاری و بهمئی ساکن در دامنه‌های جنوبی و مرکزی زاگرس در این منطقه باشد. در این پژوهش و با تکیه بر روش مردم‌نگاری چندمیدانه سعی می‌شود مهم‌ترین وجوه و ابعاد تغییرات در مناسک و مراسم سوگواری متأثر از گسترش ویروس کرونا و با محوریت تجربه، تفسیر و روایت مشارکت‌کنندگان احصا گردد.

محدوده‌ی مورد بررسی در این پژوهش کمربند جغرافیایی در شمال شرق و شرق استان خوزستان است که از نظر تقسیمات کشوری دربرگیرنده‌ی شهرهای ایذه، سوسن، دهدز، باغملک، صیدون، قلعه تل، میداود، رامهرمز، سلطان‌آباد، ابوالفارس، رودزرد، و جایزان است. شهرستان ایذه واقع در شمال شرقی استان خوزستان می‌باشد و نام قدیمی آن مالمیر بوده است که در سال ۱۳۱۴ با تصویب فرهنگستان ایران، مالمیر به ایذه احیا گردید. ایذه تا قبل از سال ۱۳۱۶ همواره به عنوان قسمتی از سرزمین بختیاری جزو استان دهم کشور یعنی اصفهان بوده است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۳۵ جمعیت ایذه ۱۹۸۳ نفر برآورد شده است که از این تعداد ۹۷ درصد روستانشین بوده‌اند، در سرشماری کشاورزی ۱۳۷۵ جمعیت شهر به ۸۱۰۰۰ نفر رسید که ازین میان ۵۰ درصد روستانشین بوده‌اند. رشد متوسط سالیانه‌ی جمعیت در ایذه در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ حدود ۱۰ درصد بوده است که بالاترین نرخ‌های رشد جمعیت در میان شهرهای استان خوزستان بوده است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ جمعیت این شهرستان ۲۰۳۶۲۱ نفر می‌باشد و بر مبنای آن حدود ۷۰ درصد مردم شهرنشین بوده‌اند. این شهرستان دارای سه بخش و ۱۰ دهستان می‌باشد که بخش‌های آن عبارتند از بخش مرکزی با ۵ دهستان، بخش دهدز با ۳ دهستان و بخش سوسن با ۲ دهستان، این منطقه در محدوده مختصات جغرافیایی ۳ و ۵۰ درجه تا ۲۱ و ۵۰ درجه طول شرقی و ۲۸ و ۳۱ درجه تا ۵۲ و ۳۱ درجه عرض شمالی قرار دارد که از شمال شرقی به استان چهارمحال بختیاری، از جنوب شرقی به استان کهگیلویه و بویراحمد، از غرب و شمال غربی به شهرستان مسجدسلیمان و از جنوب به شهرستان باغملک جانکی محدود می‌شود. مهم‌ترین ایلات و طوایف ساکن در ایذه شامل: اورک، شالو، سعید، گورویی، سرقلی، عالی محمودی، نوروزی، کورکور، ململی، سرقلی، و بویری است. جانکی سرزمینی است حدفاصل ایذه و رامهرمز، رودهای دائمی دارد که از کوه‌های شمالی و شرقی آن سرچشمه می‌گیرند. باغملک، میداود، سرگچ هیرو، قلعه تل و مکوند و هفتکل روی هم رفته منطقه‌ی جانکی را تشکیل می‌دهند. مهم‌ترین

ایلات و طوایف ساکن در جانکی شامل: آل خورشید، ابوالعباسی، بیگدلی، دراویش، کمایی، کلاه کج، سروستانی، گرگیری، میلاسی، سادات حمزه، گزستانی، بارزی، سادات صالح، میداودی، طلاوری، ابوالفارسی، بدرانی، مکوندی، گرمسیری، بهوندی، شیرالی، ممبینی، زنگنه، کردزنگنه، کلهر، قره‌باغی، آقاجری، کهوایی، جلالی، کرابی، کرد، بختیاری، بهمئی، عالی محمدی و سادات (بیگدلی، ۱۳۸۸). نظر به اینکه جابه‌جایی‌های گروه‌های قومی و ایلات طی دهه‌های گذشته در منطقه‌ی مذکور متأثر از نزاع‌های قومی، اصلاحات ارضی، خشکسالی‌ها و پیگیری فرصت‌های نوین اشتغال رخ داده است، محدوده‌ی اسکان این طوایف تغییرات قابل توجهی را به خود دیده است. به عنوان مثال می‌توان جریان تدریجی کوچ از حوالی لیکک و مناطق شمالی‌تر در استان کهگیلویه را مشاهده کرد که بر مبنای آن برخی از تیره‌های بهمئی به سوی مناطق مرکزی جانکی گرمسیر مهاجرت کرده‌اند. محمدموسایی‌های ساکن شده در میداود (که در گذشته ممبینی‌ها سکنه‌ی اصلی آن بودند)، نمونه‌ای از این گروه‌های مهاجرند. در جنوب منطقه‌ی جانکی، رامهرمز قرار دارد. رامهرمز در سال ۱۳۱۶ به عنوان شهر از سوی وزارت داخله شناخته شد و تا پیش از آن به همراه بهبهان به عنوان جزئی از ولایت فارس مطرح بوده است. رودزرد ماشین، ابوالفارس و سلطان‌آباد سه بخش اصلی رامهرمز هستند. این شهر تماماً گرمسیر است؛ اگرچه در شمال و شرق آن در حوالی ابوالفارس دمای هوا کمی تعدیل می‌شود. رامهرمز از حیث تنوع اقوام ساکن در آن، در شرق خوزستان منحصر به فرد است. زیرا از یک‌سو برای سالیان متمادی سرحدات جنوبی بختیاری بوده است و از سوی دیگر مقصد مهاجرت طوایف و تیره‌های مختلف کهگیلویه، قشقایی و عرب بوده است. رامهرمز در شرق استان خوزستان و در مرز کوهستان و دشت، همواره مجزاکننده‌ی عشایر عرب، لر و قشقایی بوده است. همین موقعیت، سبب شده است که در گذر زمان خانوارهایی به‌صورت جداگانه از مناطق مختلف مهاجرت کرده و بافت شهری قدیم رامهرمز را شکل دهند. وجود رودخانه‌های دائمی پرآب الله و مارون، زمین‌های حاصلخیز و باغات مرکبات در رامهرمز امکان زندگی در این شهر را فراهم کرده بود. در گذر زمان برخی از خانوارهای قشقایی و بیلاقی نیز به این جمع افزوده شدند. کوه‌های بختیاری در منطقه‌ی رامهرمز همچون مرزی طولانی دشت‌ها و جلگه‌های پست استان خوزستان را از مناطق کوهستانی نیمه‌گرمسیر شمال شرقی استان جدا می‌کند. منسوب به آنجا را رومزی می‌گویند و عمده اقوام و طوایف ساکن در آن یا بومیان و ساکنان قدیمی آن شامل لرهای مهاجر کهگیلویه، بیلاقی، قشقایی، بهبهانی، کلانتر، هرمزی، دهقان، رخشنده، صمیمی، شاکری، و رفیعی، روشنفکر، معمار، دزفولی و... اند. یا اقوامی هستند که ساکنان مناطق همجوار و روستاهای تابعه‌ی آن بوده‌اند (که در برخی موارد هم طایفه یا عضو گروه قومی جانکی‌اند) و یا مهاجرانی از جایزان، سلطان‌آباد، ابوالفارس، سیدون، مریچه و دیگر مناطق‌اند و شامل یوسفی، قنواتی، شیرالی، شولی، لرکی، دراویش جانکی، محمدیان، مالکی، خمیسی، حمیدی، پلیمی، بن رشید، کمایی، میراحمدی، نریموسا، احمدی، اسکندری، آقایی، علادینی، بیگدلی، طلاوری، کلاه کج، خلیلی، ممبینی، نریمانی، ویسی، مساعد، بیگدلی، آل خمیس و... می‌باشند. جمعیت رامهرمز در سرشماری سال ۱۳۳۵ حدود ۷۰۰۰ نفر بوده است که در سال ۱۳۷۵ و با آهنگ رشد متوسط سالیانه حدود ۴ درصدی به ۳۷۲۲۱ نفر رسیده است (بهمنی و دیگران، ۱۳۹۸).

۲- پیشینه‌ی پژوهش

۲-۱: پیشینه‌ی تجربی

رستار (۱۳۹۹) پایان‌نامه‌ی خود را با عنوان «بررسی سرمایه اجتماعی خانواده در دوران کرونا در شهر بروجن» انجام داده است. هدف از این پژوهش بررسی میزان سرمایه‌ی اجتماعی خانواده در دوره کرونا ویروس (کوویود-۱۹) در شهر بروجن بود. در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مسیر هم‌زمان استفاده شد. نتایج نشان داد میزان سرمایه‌ی اجتماعی خانواده در شهر بروجن در دوران کرونا نسبت به قبل از آن افزایش پیدا کرده و بالاتر از میانگین متوسط (۳) و به میزان ۴/۱۰ نسبت به قبل از دوران کرونا به ۴/۴۷ افزایش پیدا کرده است. مشارکت اجتماعی خانواده در دوره‌ی کرونا ویروس (کوویود-۱۹) در شهر بروجن نسبت به قبل از آن افزایش پیدا کرده و بالاتر از میانگین متوسط (۳) و به میزان ۴/۱۰ نسبت به قبل از دوران کرونا به ۴/۴۷ افزایش پیدا کرده است. اعتماد اجتماعی خانواده در شهر بروجن نسبت به قبل از آن افزایش پیدا کرده و بالاتر از میانگین متوسط (۳) و به میزان ۴/۱۱ نسبت به قبل از دوران کرونا به ۴/۵۴ افزایش پیدا کرده است. حمایت اجتماعی خانواده

در شهر بروجن نسبت به قبل از آن افزایش پیدا کرده و بالاتر از میانگین متوسط (۳) و به میزان ۴/۶۳ نسبت به قبل از دوران کرونا به ۴/۷ افزایش پیدا کرده است.

اسکندریان (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به ارزیابی پیامدهای ویروس کرونا بر سبک زندگی شهروندان پرداخته است. در این مقاله تلاش شده است تا پیامدهای بحران کرونا بر سبک زندگی با تأکید بر الگوهای مصرف فرهنگی ارزیابی شود. روش مورد استفاده برای نگارش این مقاله از نوع اسنادی است. مرور یافته‌ها و نتایج مطالعات سریعی که پس از شیوع ویروس در کشور انجام شده، مبنای نگارش این مقاله قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بحران کرونا و شرایط قرنطینه، پیامدهای متعدد مثبت و منفی برای الگوی مصرف فرهنگی خانواده‌ی ایرانی به همراه داشته است. بحران کرونا و شرایط متعاقب آن موجب شده است که در حوزه‌ی مصرف کالاهای فرهنگی، الگوهای مصرف دیداری و شنیداری بسیار تقویت شود. الگوی مصرف مکتوب، تغییرات مثبتی داشته است، هر چند این الگو برخلاف انتظار، رشد چشمگیر نداشته است. در حوزه‌ی انجام فعالیت‌های فرهنگی، فعالیت‌های مبتنی بر روابط خارج از خانه با محدودیت‌های جدی مواجه شده و در مقابل تعامل و گپ‌وگفت با اعضای خانواده، به عنوان یک فرصت در کانون توجه قرار گرفته است. هر چند این فرصت، تهدیدهای جدی را نیز به همراه داشته است. الگوی مصرف مجازی با بروز قابلیت‌های بسیار، جایگاه ویژه‌ای در سبک مصرف فرهنگی یافته است؛ ضمن اینکه این الگو، ظرفیت‌های بالقوه‌ی دیگری برای پر نمودن خلأ ایجادشده در سایر الگوها دارد. یافته‌های این پژوهش در صورت استمرار شرایط بحران کرونا و ویروس، کارآمد بوده، برای شرایط احتمالی دوری از عرصه‌های عمومی در آینده، حاوی آموزه‌های مبتنی بر تجربه است.

آسیابی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به تحلیل بحران کرونا و تجلی سبک جدیدی از زندگی شهری (با تأکید بر رویکرد روانشناسی محیطی و ارائه‌ی راهکارهای برون‌رفت از بحران) پرداخته است. در پژوهش حاضر، روش تحقیق بر اساس هدف، از نوع بنیادی و بر اساس روش و ماهیت، توصیفی - تحلیلی و روش تجربی - پیمایشی است. همچنین در تبیین ادبیات موضوع از مطالعات کتابخانه‌ای و برای جمع‌آوری اطلاعات با توجه به ماهیت تحقیق از روش‌های اسنادی استفاده شده است. هدف این تحقیق کمک به تقویت و رشد بینش برنامه‌ریزی شهری نسبت به مسائل پیچیده و بدقلق و افزایش تاب‌آوری شهری نسبت به آنهاست. با این اوصاف، یافتن راه‌حل‌ها، الگوها و شیوه‌هایی برای حل مسائل و مشکلاتی که گریبان‌گیر شهرها هستند، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. همچنین نتیجه‌ی این پژوهش، بر لزوم تقویت مشارکت مردمی، افزایش سطح آگاهی آنان، و در سطوح مدیریتی نیز بر دانش محوری، تخصص‌گرایی، شایسته‌سالاری و شعور مدیریتی تأکید دارد.

بلنده و بنیسی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی رابطه‌ی بین سبک‌های زندگی با اضطراب ناشی از کرونا در زمان شیوع کرونا پرداخته‌اند. جامعه‌ی آماری این پژوهش را ۱۵۰ نفر از ساکنین شهر تهران تشکیل داده‌اند. بدین منظور نمونه‌ای شامل ۱۵۰ نفر شامل زن و مرد بزرگسال که به سبب شیوع کرونا از طریق فراخوان اینترنتی در تحقیق شرکت کرده‌اند به پرسشنامه‌های اضطراب ناشی از کرونا (۱۸ عاملی) و سبک زندگی (۲۸ عاملی) مورد ارزیابی قرار گرفتند و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از ضریب همبستگی اسپیرمن و پیرسون استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که سبک زندگی سالم بر اضطراب ناشی از کرونا سبک زندگی سالم) به صورت منفی (و سبک زندگی شاد) به صورت مثبت بر اضطراب ناشی از کرونا همبستگی دارد. این نتایج نشان دهنده‌ی بروز اثرات مثبت و منفی روانی و اجتماعی در زمان قرنطینه بوده و دارای تلویحات کاربردی در تدوین مداخلات بحران در زمان همه‌گیری بیماری کرونا است.

هادی شهنی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد خود به بررسی و تحلیل ساختاری و درون‌ملیه‌ای سوگ سروده‌های بختیاری پرداخته است. سوگ، واقعیتی مسلم در زندگی هر فرد است که بیان غم ناشی از آن در هر انسانی متفاوت است. سوگ سرود به عنوان یکی از راه‌های انتقال این احساس قدمتی به درازای تاریخ دارد. سوگ سروده‌های بختیاری نیز جزئی از این پیشینه و بخشی مهم و جدا نشدنی از ادبیات اقلیمی بختیاری هستند که فرهنگ مردمان بختیاری و زوایای زندگی ایللیاتی و طبیعی آن‌ها در این سروده‌ها منعکس شده است. این سروده‌ها توصیف ویژگی‌های شخص در گذشته در قالب تک بیت است و به صورت گروهی خوانده می‌شود و یکی از آیین‌های اصلی مراسم عزا می‌باشد. سوگ سروده‌ها حاوی آیین‌هایی هستند که از باستان به یادگار مانده‌اند. این سروده‌ها به صورت شفاهی نقل می‌شوند و به نظر می‌رسد به دلیل ثبت و تدوین

نشدن بسیاری از ابیات آن‌ها به فراموشی می‌روند. با توجه به اهمیت این سروده‌ها در عزاداری‌های بختیاران و نیز مهجور ماندن آن‌ها، پژوهش حاضر دربردارنده‌ی تعدادی از این سروده‌هاست.

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت با وجود انجام چند پژوهش به روش مردم‌نگاری در ارتباط با ساکنین زاگرس، همچنان این منطقه پس از دوره‌های اولیه‌ی حضور سیاحان خارجی مورد توجه قرار نگرفته است و به نسبت تنوع و دیرپایی سنن و رسوم ساکنان، شاهد رونق و شکوفایی پژوهشی با محوریت فعالیت‌های مردم‌نگارانه نبوده است. عمده پژوهش‌های صورت‌پذیرفته که شمار آن‌ها نیز اندک است به پایان‌نامه‌های دانشجویان در مقطع تحصیلات تکمیلی مرتبط است که آن‌ها نیز با محدودیت‌های خاص خود از جمله محدودیت‌های زمان و هزینه مواجه بوده‌اند. از سوی دیگر زاگرس محل سکونت اقوام مختلفی است که با وجود اشتراکات فراوان، دارای تفاوت‌های قابل توجهی در گویش، پوشش، سنن و دیگر ابعاد حیات خود با یکدیگر هستند که مذاقه در جزئیاتشان، آن‌هم صرفاً با تکیه بر چند پژوهش تحصیلات تکمیلی نمی‌تواند چندان مؤثر افتد اگرچه کوشش درخور اعتنائی است.

۲-۲: ملاحظات نظری

تغییر سبک عزاداری، متأثر از تغییرات اجتماعی و گسترش سبک زندگی و هویت مدرن در ایران رویدادی فراگیر است و منحصر به مناطق مورد مطالعه نیست. اما گاه برخی رویدادهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و یا بهداشتی شتاب تغییرات را در پی داشته‌اند. نمونه متأخر این مدعا در ارتباط با گسترش ویروس کرونا قابل مشاهده است. در شرایط جهان‌گیر شدن ویروس کرونا و تأکید مداوم بر رعایت پروتکل‌های بهداشتی برای صیانت از جان، تغییرات محسوس و عمیقی در مقطع زمانی کوتاه در نحوه‌ی برگزاری مناسک عزاداری و شیوه‌ی سوگواری مردم شهرهای شمالی و شرقی استان خوزستان رخ داده است. در میان ایلات و عشایر ساکن در مناطق عشایری و روستایی و همچنین شهروندان وابسته به این گروه‌های قومی - ایلی در زاگرس جنوبی و در شمال و شرق خوزستان که دو ایل بزرگ بختیاری و بهمئی سکونت دارند، تغییرات مناسک عزاداری متأثر از گسترش ویروس کرونا در مدت زمان برگزاری مراسم سوگ، تعداد جمعیت حاضر در آن، نحوه‌ی پذیرایی از مهمانان و مواردی از این دست به چشم می‌خورد.

اگرچه تا پیش از گسترش ویروس کرونا، متأثر از فرایند مدرنیزاسیون، گسترش شهرنشینی، تأثیر رسانه و آموزش نوین و تغییرات اقتصادی و صنعتی، در مناسک عزاداری این مناطق هم در شکل و هم در محتوا دگرگونی‌هایی رخ داده و قابل رویت است. تغییراتی که همراه با مهاجرت و تغییرات جمعیت‌شناختی سبب شده بود از اشتراکات فرهنگی در این مناطق کاسته شود و بافت اجتماعی این مناطق از حالت سنتی پیشین به شکل مدرن و حتی شبه‌مدرن کنونی (نیمه مدرن - نیمه سنتی) درآید. علاوه بر این، گسترش شهرنشینی، تغییر روحیات و تغییر نگرش مردم جامعه نسبت به مسائل گوناگون اجتماعی و فرهنگی را سبب شده است. دگرگونی‌های رخ داده، شکل‌گیری هویت و منابع هویت‌یابی نسل‌های جدید را متأثر کرده و تفاوتی آشکار در این زمینه میان دو نسل به چشم می‌خورد. به تعبیر گیدنز (۱۳۸۰)، مدرنیته چهارچوب حفاظتی جامعه‌ی سنتی را از جا کنده و با دگرگون کردن و تضعیف منابع هویت‌ساز سنتی، فرایند هویت‌سازی را در جهان کنونی متمایز از گذشته کرده است. با این وجود سرعت بالای تغییرات رخ داده در نتیجه‌ی گسترش ویروس، با همه‌ی تغییرات اخیر حداقل در ظاهر برگزاری مناسک سوگ برابری می‌کند. و بدون آنکه امکان هویت‌سازی مدرن را مهیا سازد نوعی درهم‌ریختگی و آشفتگی معنایی را برای افراد به همراه داشته است. از نظر رابرتسون اسمیت^۲ شرکت اعضای کلان در مراسم و مناسک آیینی و راه انداختن عزا یا جشن و سرور، به آنان فرصتی می‌داد تا طی آن، از یک سو، پیوند میان خویش را تحکیم بخشند و از سوی دیگر، با خداوند ایجاد الفت نمایند (فروید، ۱۳۶۲ : ۲۲۰-۲۱۹).

به‌زعم رادکلیف براون^۳ (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۹۹) مناسک پیامد به بار نمی‌آورند بلکه به پیامدی منجر می‌شوند که ارزش اجتماعی سودمندی دارند. براون معتقد است شرکت‌کنندگان در مناسک پس از آنکه ناآگاهانه به بیان نمادین احساسات برای نظم اجتماعی سوق داده شوند درباره آنچه‌ی انجام می‌دهند تأمل می‌کنند و پی می‌برند که رفتار آنها برای دستیابی به نتیجه‌ی

² Robertson Smith

³ Radcliffe-Brown

معینی طرح‌ریزی شده است. در این پژوهش سعی شده است توصیفی جامع مبتنی بر شواهد از تغییرات سبک عزاداری در میدان‌های مورد مطالعه صورت پذیرد و همچنین تفسیر افراد از چگونگی معنادهی به کنش‌ها در خلال تجربه‌ی حضور در مراسم سوگواری احصا گردد. در همین راستا سؤالات اصلی پژوهش به شرح زیر است: (۱) کنش‌ها و اعمال مشارکت‌کنندگان به هنگام سوگواری پیش از گسترش ویروس کرونا چگونه بوده است؟ (۲) مشارکت‌کنندگان پژوهش از چه تغییراتی در شیوه‌ی برگزاری مراسم سوگواری سخن می‌گویند و به این کنش‌ها چگونه معنا می‌دهند؟ (۳) تجربه و درک آنان از نحوه‌ی برگزاری مراسم پس از گسترش ویروس کرونا چیست؟ (۴) ذینفعان پدیده‌ی برگزاری مراسم سوگواری فرایند تغییر آن را چگونه تفسیر می‌کنند و این تفسیر حول چه مفاهیمی شکل می‌گیرد؟

۳- روش پژوهش

۳-۱: روش‌شناسی

همانطور که از عنوان پژوهش مشخص است، موضوع مورد کنکاش در اینجا تازه و جدید است و از این منظر روش کیفی برای انجام آن مناسب تشخیص داده شد. روش پژوهش کیفی به سبب خصلت توجه به زمینه‌ها، در کشف مسائل و نکات جدید در رابطه با موضوعات مختلف و حوزه‌هایی که پیش از این کم تر مورد توجه بوده‌اند کاربرد مؤثری دارد. اشتراوس و کوربین منظور از پژوهش کیفی را هر نوع پژوهشی می‌دانند که یافته‌هایی تولید کند که با توسل به عملیات آماری یا سایر روش‌های شمارشی حاصل نیامده باشد (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۱: ۳۲). روش کیفی مورد استفاده در این پژوهش مردم‌نگاری است. معنای تحت اللفظی مردم‌نگاری، توصیفی از مردم و فرهنگ‌هاست. فرهنگ مفهومی محوری در تحقیق مردم‌نگاری است (گال و همکاران، ۲۰۰۳). تحقیق مردم‌نگاری به لحاظ علمی بر اساس روش‌شناسی‌های موجود در علوم انسانی می‌تواند در طیفی وسیع‌تر که در یک طرف آن ایده‌ی کمی و در طرف دیگر ایده‌ی کیفی است، انجام پذیرد (ایمان، ۱۳۸۸).

در پژوهش حاضر از روش مردم‌نگاری چندمیدانه استفاده شده است. اصطلاح مردم‌نگاری به طور گسترده‌ای به پروژه‌های تحقیقاتی کیفی معطوف^۴ است که به شرح مفصل و عمیق زندگی روزمره^۵ می‌پردازد (اسمیت و های، ۲۰۱۷: ۲). این روش به عنوان هنر علم توصیف گروه‌های انسانی، نهادها، رفتارهای بین فردی^۶ و باورهاست. مردم‌نگاری مسیری برای درک‌ها، باورها، رفتارها و معنای آن در یک زمینه‌ی طبیعی است از جمله ارزش زمینه فرهنگی (اوتری و دیگران، ۲۰۱۸: ۱). تحقیقات مردم‌نگاری به عنوان یک روش خاص جست‌وجو و مشاهده، ما را قادر به فهم زیست‌جهان متفاوت و پیچیده می‌کند و عموماً بینش عمیق و جامعی را از زندگی روزمره‌ی مردم ارائه می‌دهد (ریجک و اسپیگ، ۲۰۱۵: ۲۱۵). انسان‌شناسی امروز سوژه‌ی مورد مطالعه‌ی خود را نه به صورت سوژه‌ی کامل، تثبیت‌شده و آرمانی عصر نوزایی، بلکه به صورت سوژه‌های در حال حرکت و تکوین، تصور و تبیین می‌کند که در هر لحظه، در محل تقاطع چندین جریان و چشم‌انداز عینی و خیالی قرار گرفته است (نفیسی، ۱۳۹۰: ۶۸). از آنجایی که مردم‌نگاری چندمیدانه، انطباق روش‌های ملنگار مردم‌نگاری، با ابژه‌های پیچیده‌تر مطالعه است. به‌کارگیری این رهیافت می‌تواند مناسب‌ترین استراتژی برای تحقیق حاضر باشد. یکی از ویژگی‌های اصلی مردم‌نگاری چند میدان این است که این روش از فرایند ترسیم چندین فضا استفاده می‌کند و در نتیجه لایه‌های معنا را آشکار می‌کند که به آسانی قابل تشخیص نیستند. این ترسیم می‌تواند پویایی و ارتباطاتی که بر تعامل اجتماعی در درون و بین جوامع اجتماعی تأثیر می‌گذارند را کشف کند. از این رو به پژوهشگران امکان می‌دهد تا انواع مختلفی از دیدگاه‌های مرتبط با یک اقدام خاص یا فرآیند را درک کنند (لارینگ و کیتمولر، ۲۰۱۵: ۴۸).

۳-۲: مشارکت‌کنندگان

⁴ Qualitative research projects

⁵ Everyday life

⁶ High & Smith

⁷ Interpersonal behaviors

⁸ Rijke & Espig

در این پژوهش در راستای گردآوری داده‌ها افراد مطلع و آگاه به عنوان مشارکت‌کنندگان پژوهش مورد توجه قرار گرفتند، در واقع مشارکت‌کنندگان کسانی هستند که در زمینه‌ی موضوع مورد مطالعه یا جنبه‌هایی از آن دارای اطلاعات و شناخت مناسب و نسبتاً کافی باشند. مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر ۲۳ نفر از افراد آگاه و مطلع در زمینه‌ی موضوع پژوهش هستند.

جدول (۱): مشخصات مشارکت‌کنندگان پژوهش

ازدواج		تحصیلات			سن	جنس		
متاهل	مجرد	فوق لیسانس و بالاتر	فوق دیپلم و لیسانس	دیپلم و پایین‌تر	بالاتر از ۴۵	۳۱ تا ۴۵	۱۵ تا ۳۰	مرد زن
۱۶	۷	۵	۱۰	۸	۷	۱۰	۶	۱۰ ۱۳

۳-۳: نمونه‌گیری

هدف تحقیق کیفی دستیابی به فهمی از ماهیت و شکل پدیده‌های مورد مطالعه جهت بازگشایی معنا، توسعه‌ی توصیف‌های ضخیم، تولید ایده‌ها، مفاهیم و نظریه‌های مبتنی بر داده‌ها است. از این رو لازم است نمونه‌ها گزینش شوند تا ورود همه‌ی عناصر متشکله، رویدادها، فرآیندها و مانند آن تأمین گردد (محمدپور، ۱۳۹۲: ۳۴). نمونه‌گیری در پژوهش کیفی سعی در تعیین گروه‌های ویژه‌ای از مردم دارد که دارای یک سری ویژگی‌ها هستند و یا در موارد مشابهی از پدیده اجتماعی مورد مطالعه زندگی می‌کنند (تامپسون^۹، ۱۹۹۹: ۶۸-۷۰). روش نمونه‌گیری مردم‌نگارانه مبتنی بر انتخاب افرادی است که درباره‌ی کل موضوع یا ابعادی از آن دارای اطلاعات مناسب و نسبتاً کافی باشند. این افراد را در اصطلاح "مطلع" یا "دروازه‌بان" می‌خوانند. مطلع یا دروازه‌بان کسی است که به طور رسمی یا غیررسمی می‌تواند در دسترسی محقق به میدان مطالعه یا دستیابی وی به اطلاعات مورد نیاز نقش ایفا کند (محمدپور، ۱۳۸۹: ۲۴۰). در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است و اطلاع و آگاهی آن‌ها از پدیده‌ی مورد مطالعه مبنای انتخاب‌شان بوده است. بر همین مبنا افرادی انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفتند که دانش و اطلاعات مورد نیاز را داشته باشند و در مرحله‌ی بعد حاضر شوند آن را با ما به اشتراک بگذارند. در پژوهش کیفی به طور معمول در مقایسه با پژوهش‌های کمی تعداد نمونه کمتری احتیاج است. علت آن فرض متفاوت در مورد دانش در این روش است، زیرا کم بودن حجم نمونه به محقق اجازه می‌دهد داده‌های غنی و عمیق از هر شرکت‌کننده جمع‌آوری کند (ابوالمعالی، ۱۳۹۱: ۱۱۷). این نوع نمونه‌گیری دارای خصوصیت انباشتی بوده، مبتنی بر نمونه‌های قبلی و بر مبنای مفهوم «مقایسه» استوار است (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۴). در پژوهش حاضر نیز به منظور انتخاب مشارکت‌کنندگان با توجه به ماهیت ظهوریابنده‌ی پژوهش کیفی از شیوه‌ی نمونه‌گیری هدفمند و با مدنظر قرار دادن روش تحلیل داده‌های کیفی (مردم‌نگاری چندمیدانه) در ادامه از شیوه‌ی نمونه‌گیری نظری استفاده گردید. به عبارت دیگر گزینش نمونه در فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و با مدنظر قرار دادن توصیف جامع و درجه‌ی اشباع مقوله‌ها به انجام رسیده است.

۳-۴: تکنیک مصاحبه

تکنیک اصلی مورد استفاده برای جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش حاضر مصاحبه‌ی عمیق^{۱۰} بوده است. در این پژوهش برای گردآوری داده‌ها از تکنیک‌های مختلف؛ شامل مصاحبه‌های عمیق، انجام مشاهدات در میدان‌های جغرافیایی متنوع، یادداشت برداری‌های منظم، گفتگوی دوستانه با مشارکت‌کنندگان استفاده شده است. برخی از پژوهشگران بر این باورند که در فرآیند گردآوری داده‌های کیفی حتی باید به تحلیل صداها و بوها نیز توجه نمود. داده‌های کیفی ماهیتی تجربه‌ای داشته و به حضور فیزیکی پژوهشگر در میدان مطالعه یا درگیری در پدیده‌ی مورد مطالعه وابسته‌اند. این درگیری شامل مستند کردن وقایع ملموس، ثبت گفته‌های مردم (در قالب کلمه‌ها، اشارت‌ها و اصوات)، مشاهده‌ی رفتارهای خاص، مطالعه‌ی مدارک مکتوب و بررسی اشکال دیداری رویدادها است (محمدپور، ۱۳۹۲: ۱۰۰).

^۹. Thompson

^{۱۰}- In – Depth Interview

به دلیل موقعیت منحصر به فرد مردم‌نگار به عنوان مشاهده‌گر-مشارکت‌کننده، مردم‌نگار ابزار اصلی پژوهش است که از طریق آن، اطلاعات جمع‌آوری و ثبت می‌شود. در این روش، مردم‌نگار خود را به عنوان ابزار تحقیق قرار می‌دهد. لذا حواس پنجگانه و سوژه‌ها به مسیر اصلی برای جمع‌آوری اطلاعات تبدیل می‌شود (مارچسون، ۱۳۹۳: ۳۴). در این پژوهش نیز داده‌ها از طریق تعامل بین محقق و سوژه ایجاد شده است که مهارت محقق، به عنوان ابزاری اساسی برای گراوری داده‌ها محسوب شده است. در این پژوهش، محقق تمام تلاش خود را به کار برده، تا با برقراری ارتباط حضوری و در برخی موارد تلفنی با کنشگران و مطلعین، به کسب اطلاع بپردازد.

۳-۵: ایجاد ارتباطات اولیه، فرآیند اعتمادسازی و حضور در میدان

رپورت به عنوان مجموعه‌ای از اعمال و مسائل در پژوهش کیفی تلقی می‌شود که توصیف می‌کند یک مردم‌نگار چگونه به مطلعین میدان مورد مطالعه دسترسی پیدا کرده و همچنین چگونه از آنها اطلاعات جمع‌آوری کرده است. به طور خاص، این اصطلاح به استقرار روابط خوب بین مردم‌نگاران یا مصاحبه‌کنندگان با سوژه‌های پژوهش آن‌هاست. رپورت مجموعه‌ای از دغدغه‌های اخلاقی و روش‌شناختی در قلب میدان تحقیق، از جمله همدلی، غوطه‌وری، مشارکت، دوستی، صداقت، همکاری، اعتماد، بهره‌برداری، مذاکره و وفاداری را شامل می‌شود. به عبارت ساده‌تر رپورت شرایط و ارتباطی را توصیف می‌کند که افراد مورد مطالعه در آن احساس راحتی کرده تا ابعاد ناشناخته‌ی زندگی خود را با روی باز به اشتراک بگذارند (کینگ، ۲۰۰۷ به نقل از ربانی و رستگار، ۱۳۹۳: ۱۲۹). مراسم سوگواری در مناطق مورد مطالعه تا پیش از گسترش ویروس کرونا اغلب در منزل متوفی و در برخی ساعات در کنار مزار متوفی به شکل مشخصی برگزار می‌شد، که با گسترش ویروس تغییراتی در شکل و محتوای آن ایجاد شد. با این وجود زمینه‌های ایجاد ارتباط اولیه در منزل متوفی یا گفت‌وگو با بستگان او که در مراسم یادبود در کنار مزار برگزار می‌شد همچنان مهیا بوده است.

۳-۶: یادداشت برداری

در این پژوهش یادداشت برداری به منظور نگارش مشاهدات و انجام توصیفات دقیق صورت گرفت به گونه‌ای که هر آن چیزی که در روند انجام پژوهش و مشاهدات میدانی مهم می‌نمود، به اختصار در دفترچه ای مخصوص یادداشت می‌شد و در اولین فرصت پس از ترک میدان تحقیق با جزئیات کامل به ثبت می‌رسید. یادداشت برداری در روند پژوهش فرآیندی مستمر بود. ثبت و ضبط رویدادها در زمان‌ها و مکان‌های مختلفی انجام شد و یادداشت برداری‌ها راهکاری برای بهره‌گیری از این سوژه‌ها بوده است.

۳-۷: فرایند داده‌کاوی و تحلیل داده‌ها

فرایند تحلیل داده‌ها در این پژوهش با سازماندهی داده‌ها، صورت گرفت. به گونه‌ای که الگوها و مقولات، با نظم بخشی به مشاهدات و مصاحبه‌ها استخراج شد. این استخراج و مقوله‌بندی تا جایی ادامه داشت که مقوله‌های تکراری حذف و در نهایت چند مقوله‌ی اصلی و مرکزی به دست آمد. درهمه‌ی شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی، تحلیل موضوعی یا تماتیک در قالب طبقه‌بندی، شاخص‌بندی و سنخ‌بندی داده‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است. (محمدپور، ۱۳۹۲: ۶۸).

در این پژوهش برای انجام مقوله‌بندی و کدگذاری داده‌ها، در ابتدا با پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، ویرایش و نگارش مجدد مشاهدات، داده‌های حاصله به متن تبدیل شدند، سپس با مطالعه‌ی خط به خط متن، داده‌ها غربال شده و با تشخیص تمایز هر کدام از عبارت‌ها، مقولاتی که پاسخگوی سؤالات تحقیق بودند، استخراج شدند. تبدیل مشاهده به متن، نیازمند آشنایی با فرهنگ منطقه‌ی مورد مطالعه و شناخت زوایا و ابعاد آن بوده که در همین راستا از انطباق برداشت‌ها و تفاسیر پژوهشگران با صاحب‌نظران و مطلعین محلی نیز استفاده شد. کدگذاری باز نیز که مرحله‌ی اول تحلیل به شمار می‌رود با همین روش انطباق داده‌شد تا اطمینان حاصل شود سنگ‌بنای مرحله‌ی تحلیل داده‌ها با دقت مناسب گذاشته شده است.

۴- تحلیل یافته‌ها

در جدول شماره ۲، کدهای اصلی و برتر پژوهش ارائه گردیده سپس در ادامه به طور مفصل به بررسی و تحلیل هر کدام از کدها پرداخته شده است و ذیل هر کد مشاهدات و مصاحبه‌هایی صورت گرفته که در راستای تأیید کد مورد نظر ارائه شده است.

جدول (۲) کدهای تحلیلی پژوهش

نوع داده ها	مقوله اصلی
مصاحبه و مشاهده	حضور کم‌رنگ و کوتاه مدت در منزل متوفی در دقایق ابتدایی اعلام خبر فوت
مصاحبه و مشاهده	حضور کم تعداد اعضای خانواده ها در مراسم خاکسپاری
مصاحبه و مشاهده	کاهش چشمگیر مشارکت کنندگان در مراسم در وعده غذایی منزل متوفی
مصاحبه و مشاهده	تمایل مشارکت کنندگان به حضور در فضای باز
مصاحبه و مشاهده	تردید در نزدیک شدن به مزار متوفی و فاصله اندازی در قرائت فاتحه
مصاحبه و مشاهده	سردرگمی خانواده متوفی در نحوه مواجهه با مشارکت کنندگان
مصاحبه و مشاهده	طولانی شدن دوره گذار از مواجهه با مرگ نزدیکان تا مرحله پذیرش

حضور کم‌رنگ و کوتاه مدت در منزل متوفی در دقایق ابتدایی اعلام خبر فوت

یکی از مهم‌ترین اجزاء برگزاری مراسم سوگواری حضور دقایق ابتدایی بستگان نزدیک خانواده‌ی متوفی درب منزل آن‌ها و ابراز ناراحتی از پیشامد رخ داده است. حضور در چنین ساعت و شرایطی اگرچه منحصر به دقایق نخست است اما اغلب از نظر زمانی کوتاه است و بیشتر کارکرد تسلی‌بخشی و اطلاع دقیق از ابعاد اتفاق روی داده دارد. متأثر از گسترش ویروس کرونا و در پی تأکید بر عدم تجمع، بسیاری از وابستگان و خویشاوندان در هنگام شنیدن خبر مرگ اطرافیان، از حضور درب منزل آن‌ها در ساعات ابتدایی پرهیز می‌کنند. تجمع هنگامی که متوفی مبتلا به کرونا باشد یا گمان آن رود که مبتلا بوده، کاملاً محو می‌شود و اصلاً برگزار نمی‌شود.

رحیم (۲۳ ساله) که مادرش را بر اثر کرونا از دست داده است تجربه‌ی خود را چنین بیان می‌کند: «طایفه‌ی ما خونگرم و به هم پیوسته‌ان. کسی از دنیا بره فامیل کمتر از صاحب‌عزا درگیر نمیشه. همه‌ی کارا رو انجام میدن فامیل. اما الان که کرونا اومده حضور کمتر شده. مردم وحشت دارن از بیمار کرونایی. پیش خودشون میگن حتماً خانوادش هم مبتلان. یا اگه بستری بوده رفت و آمد کردن پیشش و اونا هم درگیرن. تا خبر برسه دیگه مثل سابق نمی‌ریم همون اول یه عرض تسلیت کنیم». همانطور که تأکید شد کارکرد حضور اولیه در منزل متوفی صرفاً عرض تسلیت نیست اگرچه ابراز تسلیت مهم‌ترین دلیل آن است. فهیمه در این باره می‌گوید:

«ما توی لردگون (لردگان) به محض اینکه بشنویم کسی از بستگان به رحمت خدا رفته، می‌ریم پیششون. معمولاً مردم کنجکاون مطلع بشن از همه‌چیز. هم کنارشون هستیم هم ایگریویم (گریه می‌کنیم) هم سینه‌ایزنییم (می‌زنیم) هم ایفهمیم (متوجه می‌شویم) چه خبره». البته حضور اولیه در منزل متوفی محدود است؛ هم از نظر زمانی و هم از نظر تعداد افراد حاضر. حضور زنان هم بسیار کم‌رنگ‌تر از ادامه‌ی مراسم و در ساعت‌های بعدی است. تجربه‌اش را چنین بیان می‌کند: «آدم فامیل دوستی هستیم. دلم برا فامیلم می‌جوشه. هر کدوم از بچه‌های فامیلم رو ببینم قربون صدقه‌اش می‌رم. آدم به فامیل و برادرش زنده است. بعضی بزرگان طایفه که رحمت خدا برن منم میرم. پسر بزرگم با خودم زندگی می‌کنه بهش میگم دا (مادر) بلند شو ماشینت روشن کن بریم خونیه فلانی یه سری بزنییم».

حضور کم‌تعداد اعضای خانواده‌ها در مراسم خاکسپاری

تا پیش از گسترش کرونا و همه‌گیری آن، اگرچه شاهد تضعیف اهمیت مناسک و مراسم سوگ و عزاداری در میان زاگرس‌نشینان بوده‌ایم اما تحولات رخ داده در دوران کرونا بسیار چشمگیر است زیرا اندازه‌ی تغییرات و شتاب رخداد آن‌ها فراتر از آمادگی‌های روانی-اجتماعی مردم بوده است.

غلام‌رضا (۳۹ ساله) که پدر خود را در این مقطع زمانی از دست داده است در این باره می‌گوید: «پدرم مراسم فاتحه‌ی همه‌ی بستگان رو از اندیکا تا بازفت می‌رفت. از سوسن تا چلو. اگر کسی از آشنایان از دنیا می‌رفت آرام و قرار نداشت تا خود را به مراسم تشییعش برساند. اما خود در شرایطی از دنیا رفت که آن همه دادوستدش هیچ به کارش نیومد. مردم نیومدن و گرنه باید بیست هزار نفر توی مراسم می‌اومدن کم کمش».

مراسم سوگواری با جمعیت کمتر و در زمان کوتاه‌تری برگزار می‌شود و این اولین تغییر جدی قابل مشاهده در نتیجه‌ی کرونایی شدن سوگ است. حشمت (۵۴ ساله) در این باره می‌گوید: «قبلاً یک نفر از طایفه‌ی ما رحمت خدا می‌رفت مردم از همه‌جا می‌کندن به سر مزار (در محل تدفین حضور پیدا می‌کردند). اما الان یک دهم اون جمعیت هم نمیداد. همه نگران سلامتی خوشون. بچه‌ها هم سواد دارن و پدر مادرا رو راهنمایی می‌کنن که ویروس خطرناکه و نرید». حضور جمعیت بالا در مراسم سوگواری در میان بختیاری‌ها و بهمئی‌ها ارزش نمادین فراوانی دارد و قدرت تسکین‌دهندگی مراسم، به حضور افراد زیاد در آن وابسته است. حشمت (۵۴ ساله) ادامه می‌دهد: «مراسمات مثل قبل شکوه ندارن. یه پیاپی که بمرد (وقتی انسان صاحب منزلتی از دنیا می‌رفت) زمین و زمان رو به هم می‌ریختن اما الان دبه نه (دیگر چنین نیست)».

کاهش چشمگیر مشارکت‌کنندگان در مراسم در وعده‌ی غذایی منزل متوفی

ساعت تشییع جنازه در هر زمانی از شبانه‌روز که باشد وعده‌ی غذایی متصل به آن، همه‌ی شرکت‌کنندگان مهمان خانواده متوفی هستند. این خانواده با مدیریت پسر بزرگ‌تر یا عمو و یا بزرگ‌خاندان و افراد صاحب نفوذ تدارک لازم را می‌بینند و این تدارک بر پیش‌بینی و برآورد جمعیت بر اساس تجارب پیشین استوار است. متأثر از گسترش ویروس کرونا، و نگرانی از احتمال ابتلا به هنگام حضور در تجمع و با توجه به توزیع و سرو غذا در اتاق مساجد، اتاق منزل متوفی و خانه‌های بستگان و در مهیط‌های سر بسته میزان تمایل افراد به حضور در وعده غذایی متصل به مراسم کاهش چشمگیری یافته است. یارعلی (۶۱ ساله) در این باره می‌گوید:

«قبلاً حتما وعده غذایی رو می‌رفتیم هر جا که تشییع هم رفته بودیم. یعنی امکان نداشت نمونیم غذا بخوریم و بریم. احترام‌آمیز بود برای دو طرف. خانواده متوفی هم سنگ تموم می‌داشتن. اما الان هر جا پدرم ر فاتحه ببرم اصلاً نمیریم برای غذا. می‌ترسیم اونجا کرونا بگیریم توی هوای بسته».

تمایل مشارکت‌کنندگان به حضور در فضای باز

یافته‌های حاصل از مشاهده و مصاحبه با مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد، بیشتر مشارکت‌کنندگان در مراسم سوگواری تمایل دارند فقط در فضای باز حضور یابند و انتظار دارند خانواده‌ی متوفی تمهیدات لازم را در این زمینه دیده باشد. بنیان مراسم نیز حضور مشارکت‌کنندگان در فضای باز و در حیاط منزل را گرمی می‌دارند اما احساس می‌کنند از احترام به دور است که آنان را به اندرون منزل دعوت نکنند. در مراسم سوگواری (فاتحه) برگزار شده در روستای بلوطک شیخان ایذه، جمعیت زیادی دیده می‌شود که در کوچه‌ی روبه‌روی منزل متوفی با فاصله ایستاده‌اند و سعی در رعایت فاصله‌ی اجتماعی دارند. شکل ایستادن و میزان پراکندگی مذکور تا پیش از این بی‌سابقه بوده و همه‌ی این افراد معمولاً در اتاق‌های منزل متوفی و همسایگان و همچنین مسجد روستا سامان‌دهی می‌شدند. یکی از مشارکت‌کنندگان به نام علی (۴۷ ساله) در روستای باوج از توابع ابوالفارس رامهرمز نیز با بیان تجارب خود در این باره می‌گوید:

«رسومات ما هزاران سال طول کشید تا به شکل امروزی رسیدن و شدن این چیزی که هستن. تغییر مورد نظر ما یه سال و دوسال انجام نمیشه. ما رفتیم ابوالفارس فاتحه. همه می‌اومدن جلومون. نمی‌دونستن ما رو بغل کنن و تسلیت بگیریم یا از هم دور بشیم و تسلیت بگیریم. همه سردرگم بودن».

تعارف‌مون کردن داخل منزل. من دلم می‌خواست توی فضای باز بمونم پروتکل بهتر رعایت می‌شد اما متاسفانه اون‌ها اصرار داشتن که بریم داخل اتاق بشینیم کنار بقیه».

خانواده‌ی متوفی اگر صدای تغییر در شکل برگزاری مراسم سوگواری را هم شنیده باشند نمی‌خواهند پرچمدار این دگرگونی باشند. یکی دیگر از برگزارکنندگان مراسم فاتحه در صیدون باغملک تجربه‌ی خود را چنین بیان می‌کند:

«موقعی که عموم از دنیا رفت از شهر باغملک رفتیم یکی از روستاهای صیدون، اونجا توی ده، خونه‌ی عموم قرار بود مراسم برگزار بشه. همه جمع شدن همونجا. از دقه اول مهمان اومد تا چهلم. چهل روز ما وقت سرخاروندن نداشتیم. خواب کامل نداشتیم توی این چهل روز. همه چیز درهم‌برهم بود برا خودمون اما از احترام به مهمان کم نکردیم. مهمان وقتی می‌اومد روی چشم می‌داشتیمش اما واقعا نمی‌دونستیم باید دقیقا چطور رفتار کنیم که کسی دلخور نشه. بعضیا حاضر نبودن دست به قندوچای بزبن و خیلی‌ها سر سفره غذا ننشستن به‌خاطر اینکه نگران بودن مبتلا بشن».

تردید در نزدیک شدن به مزار متوفی و فاصله‌اندازی در قرائت فاتحه

در شرایط عادی روز برگزاری مراسم تشییع جنازه بعد از انجام مناسک مرتبط با خاکسپاری و هنگامی که خانواده‌ی متوفی در کنار مزار حاضر می‌شوند، مشارکت‌کنندگان به آرامی و به تدریج و با رعایت منزلت و درجه‌ی خویشاوندی به مزار متوفی نزدیک می‌شوند و با قرائت فاتحه برای آن مرحوم طلب مغفرت می‌کنند. اما با گسترش ویروس، همان جمعیت اندک شرکت‌کننده در مراسم (نسبت به گذشته) در نزدیکی به مزار متوفی تردید دارند به ویژه اگر متوفی در نتیجه‌ی کرونا در گذشته باشد. یکی از مشارکت‌کنندگان در روستای موزرم دهدز در این باره می‌گوید:

«من همه‌ی فاتحه‌ها رو نمی‌رم حقیقتش. کرونا رو جدی می‌گیرم فقط نزدیکان رو می‌رم و برخی دیگه رو حذف کردم. همینایی که می‌رم رو هم فقط روز خاکسپاری توی فضای باز می‌رم».

مشارکت‌کننده‌ای دیگر در روستای صفر جایزان چنین مهر تأیید بر این مقوله می‌زند:

«الان کرونا زیاد شده. وقتی مراسم باشه آدم نگران می‌شه مردم بیان سرجاش و آسیب ببینن. من رفته‌بودم فاتحه روستای ارمش. متوفی از جوانان فامیل بود که به علت بیماری رحمت خدا رفته‌بود. می‌دیدم که مردم سعی دارن رعایت کنن و نرن سر مزار نشینن. از دور فاتحه می‌دان».

سردرگمی خانواده‌ی متوفی در نحوه‌ی مواجهه با مشارکت‌کنندگان

در نتیجه‌ی تکرار کنش‌های مرتبط با سوگواری و شکل‌گیری الگوهای مشابه، می‌توان از شکل‌گیری ساخت فرهنگی سوگواری سخن گفت. ساختی که تمام اجزا و روابط مرتبط با سوگ را تعریف کرده و زبان مشترکی در مناطق همجوار در ارتباط با نحوه‌ی برگزاری ایجاد کرده بود، اما گسترش ویروس کرونا شرایط مرتبط با این ساخت را تغییر داده است. اعظم (۳۸ ساله) در این باره می‌گوید:

«همه‌ی شهر رو فاتحه گرفته. در خونه همه پارچه سیاه زدن. وضع عجیبی درست شده. نمی‌دونیم باید چطور رفتار کنیم توی فاتحه‌ها. بریم یه مشکل نرم صد مشکل. جون مون رو بپاییم یا وجدان مون رو راضی کنیم».

ماه‌بگم (۴۶ ساله) در این باره می‌گوید:

«قبلاً فاتحه که می‌رفتی هم خودت سبک می‌شدی هم تسلیت می‌گفتی وظایف‌ات رو انجام می‌دادی هم باعث می‌شدی حال اون خانواده داغ دیده بهتر بشه. اما الان چطور. الان چه می‌شه کرد وقتی بری فاتحه بدشون میاد مردم نری فاتحه هم یه عده دیگه بدشون میاد».

طولانی شدن دوره‌ی گذار از مواجهه با مرگ نزدیکان تا مرحله‌ی پذیرش

اگر بر مبنای کارکرد رسوم و مناسک سوگواری، حضور همدلانه‌ی سایر افراد را علاوه بر تسلی‌بخشی، آسان‌تر شدن پذیرش مرگ عزیزان بدانیم به دلیل کاهش چشمگیر حضور افراد در مراسم عزاداری به دلیل رعایت پروتکل‌های بهداشتی مرتبط با کرونا، می‌توان حدس زد دوره‌ی کنار آمدن و پذیرش مرگ برای نزدیکان متوفی طولانی‌تر شده است.

عبدالرضا (۵۸ ساله) که چند سال پیش پدر خود را و در سال گذشته برادرش را بر اثر کرونا از دست داده است در این باره می‌گوید:

«وقتی پدرم چند سال پیش رحمت خدا رفت تا یکسال مردم به مناسبت‌های مختلف پیش ما می‌آمدند و همدلی می‌کردند، چهل روز اول که تمام وقت ما مراسم داشتیم و همه‌ی افراد طایفه ما را احاطه کرده بودند. چند ماهی است که برادرم از دنیا رفته و حضور مردم بسیار کم و ناچیز شده و علاوه بر آن بیشتر وقت‌ها در خانه تنها در کنار خانواده هستیم. مقایسه که می‌کنم می‌بینم چقدر با مرگ پدر راحت‌تر کنار آمدیم.»

۵- بحث و نتیجه‌گیری

نگاهی به ادبیات تحقیق حاکی از این واقعیت است که معناداری و کارکرد سوگواری برای مشارکت‌کنندگان حاصل امری ذهنی است (بورل و سلمان، ۲۰۲۰: ۱) و از این رو چگونگی درک این معنا بر ماهیت مناسک عینی آن ترجیح داده می‌شود. بنابراین، مشاهده می‌شود که در فرهنگ عشایری مورد مطالعه نیز همچون بسیاری از فرهنگ‌های دیگر شیوه‌های سنتی سوگواری در حال تغییر هستند. واقعیتی که بیتوسیکووا^{۱۱} (۲۰۲۰)، در مطالعه‌ی خود عنوان کرده که تمایل به سوگواری مجازی با توجه به فراهم آوردن امکان تعامل با مخاطبان گسترده‌تر از سوی جامعه‌ی یهودی لندن پذیرفته شده است. این یافته همسو با تحقیقات دیگر همچون مایترا (۲۰۲۰)، مکنزی (۲۰۲۰)، بیتوسیکووا (۲۰۲۰)، سلمان و همکاران (۲۰۲۰) که توسط مک‌نیل و همکاران (۲۰۲۱) مورد بررسی قرار گرفته است بر این مهم تکیه دارند که تغییرات مناسک سوگواری در دوران کرونا هرچند در بُعد فیزیکی محدودیت‌هایی را متحمل شده است اما تا زمانی که بتواند به عنوان تجربه‌ای معنادار، حس ارتباط اجتماعی را برای سوگواران فراهم آورد قابل پذیرش است. بنابراین مشاهده می‌کنیم که در جامعه‌ی عشایری مورد مطالعه نیز بُعد نمادین سوگواری که شامل حضور پررنگ و طولانی مدت مشارکت‌کنندگان می‌باشد و مانند سایر نقاط جهان، همچنان که شوارتز^{۱۲} (۲۰۲۰)، اشاره می‌کند به عنوان عامل تعدیل‌کننده واکنش‌های عاطفی و معنوی لحاظ می‌شده است، متأثر از محدودیت‌های بهداشتی به نفع دریافت ذهنی حمایت‌های اجتماعی از طریق تماس‌های دیجیتال، کمرنگ شده است. این یافته را می‌توان همسو با نتیجه‌گیری مک‌نیل و همکاران (۲۰۲۱) درک نمود، که نشان داده‌اند تحقیقات واش^{۱۳} (۲۰۲۰)، لاک‌وود^{۱۴} (۲۰۲۰)، اگان‌الیوت^{۱۵} (۲۰۲۰) و کریستن^{۱۶} (۲۰۲۰)، حاکی از آنند که تشییع و سوگواری در بسیاری از جوامع تحت تدابیر فاصله‌گذاری‌های بهداشتی قرنطینه به سمت آنلاین و مجازی حرکت نموده است.

همانطور که روح‌الامینی (۱۳۸۷: ۴۴) می‌گوید تمام پدیده‌های اجتماعی بنابر مقتضیات زمان و بر اساس اختراعات و نیازها و آمد و رفت‌ها دستخوش تغییر و تحول است. می‌توان گفت که همزمان با نفوذ مدرنیته و تشکیل دولت متمرکز مدرن در ایران جامعه‌ی عشایری و روستایی نیز یکی از جدی‌ترین مراحل تحول و دگرگونی خود را آغاز کرد که برای دهه‌های پس از آن

11. Bitusikova

12. Schwartz

13. Walsh

14. Lockwood

15. Egan-Elliot

16. Christman

تعیین‌کننده بوده است. ایلات و عشایر لر و بختیاری ساکن در شمال و شرق خوزستان طی قرون متمادی بر اساس شیوه‌ی زندگی کوچ‌نشینی و چادرنشینی خود، هر ساله میان مناطق سردسیری و گرمسیری ایل خود در حرکت بودند و به صورت خانه به دوش زندگی سیال و پرجنب و جوشی داشتند. آنان به طور مکرر و همیشگی در حرکت بودند و از بیلاق به قشلاق بالعکس نقل مکان می‌کردند. بخش مهمی از سوگ سروده‌های گاگریو و سرو در همین فرایند کوچ و جابجایی و در پیوند نزدیک با مظاهر طبیعت بازتولید می‌شد که با از بین رفتن ساختار سنتی کوچ، تداوم تقویت و غنای محتوای ادبی این سوگ سروده‌ها نیز با تردید جدی مواجه شدند.

تغییرات سبک زندگی در میان مردم ساکن در زاگرس جنوبی و میانی در دهه‌های اخیر قابل توجه بوده است. سبک عزاداری، یکی از ابعاد سبک زندگی است که در شکل و محتوا تغییرات را تجربه کرده است. در میان افراد ایلات بختیاری، جانکی و بهمئی و در شهرستان‌های ایذه، باغملک، لردگان، مسجدسلیمان و رامهرمز متأثر از گسترش ابعاد هویت مدرن و تغییر سبک زندگی، بخش زیادی از مناسک مرتبط با شیوه‌ی زیست سنتی کمرنگ و یا محو شده‌اند و به جای آن‌ها عناصر نوین مرتبط با عصر جدید برقرار شده است. یکی از مهم‌ترین عرصه‌هایی که به عنوان نماد تغییرات ذکر شده قابل رویت و رصد است «آیین سوگواری و عزاداری یا گاگریو» است. تغییرات سبک عزاداری در دهه‌های اخیر بخشی از روند کلی تغییر سبک زندگی در میان ایلات بختیاری و بهمئی بوده‌اند. روندی که در میان عشایر کوچ‌رو و روستاییان ساکن در مناطق مختلف ایران به وقوع پیوسته و به دگرگونی مضامین، محتوا و سیمای زندگی آنان انجامیده است. اگرچه یافتن نقطه آغاز دگرگونی‌های فرهنگی تقریباً ناممکن است اما می‌توان نقطه عطف‌های مؤثر را شناسایی و طرح کرد و از همین منظر می‌توان گفت پراکنندگی اجتماعات روستایی و عشایری ایلات بختیاری و بهمئی و همچنین استقرار در مناطق دور از دسترس تا پیش از ورود جدی دولت به زندگی آنان مانع جدی بر سر راه تجربه‌ی تغییرات عمیق بوده‌اند. همانطور که طالب (۱۳۸۲) می‌گوید: جامعه‌ی عشایری و روستایی ایران، علی‌رغم تغییرات و دگرگونی‌های بسیاری که در طول قرن‌های متمادی به خود دیده است، شیوه‌ی تولید، معیشت و زندگی آنان تا قبل از رویارویی ایران با مظاهر تمدن جدید غرب و وقوع انقلاب مشروطه، تغییرات اساسی و بنیادین در ساختارهای خود را شاهد نبوده است. در میان عشایر بختیاری و بهمئی در دهه‌های اخیر، در اثر رفع موانع مذکور و گسترش ارتباطات و پیوستن این دو ایل به جوامع شهری پیرامون، گستره و روند تغییرات شدت یافته و در نتیجه شاهد وقوع تحولاتی اساسی در سبک زندگی آنان هستیم. در آخرین مورد از عوامل ایجاد تغییر و دگرگونی، می‌توان به گسترش ویروس کرونا اشاره کرد.

همه‌گیری ویروس کرونا سبک زندگی مردم ساکن در دامنه‌های زاگرس را متأثر کرده است. آیین سوگواری سنتی اگرچه خود متأثر از عوامل بیرونی و درونی در فرایند تغییر قرار داشت اما کرونا و ضرورت رعایت پروتکل‌های بهداشتی مرتبط با آن تغییراتی عمیق، قابل مشاهده و احتمالاً ماندگار را در این حوزه برجای گذاشته است. در قیاس با شرایط پیش از وقوع کرونا، حضور کمرنگ و کوتاه‌مدت در منزل متوفی در دقایق ابتدایی اعلام خیر فوت، نشان از وقوع یک تغییر می‌دهد. در ادامه حضور کم تعداد اعضای خانواده‌ها در مراسم خاکسپاری از اهمیت رعایت پروتکل‌ها و ملاحظات جدی در نحوه‌ی حضور خبر می‌دهد. تا پیش از وقوع و گسترش ویروس کرونا، پس از تشییع در میان ایلات و گروه‌های قومی ساکن در مناطق روستایی و شهری در مناطق مورد مطالعه، همواره فردی از خانواده‌ی متوفی یا یکی از دوستان یا بستگان گرداننده مراسم، آمادگی میزبانی خانواده‌ی متوفی را برای یک وعده‌ی غذایی اعلام می‌کرد. اما اینک به سبب ملاحظات بهداشتی و امتناع افراد از حضور پرنرگ در مراسم، مشارکت‌کنندگان در مراسم در وعده‌ی غذایی منزل متوفی حضوری اندک دارند و این حضور بیشتر محدود به بستگان درجه یک و همسایگان است.

در روزهای بعد تمایل مشارکت‌کنندگان به حضور در فضای باز باعث شده در بسیاری از مراسم‌های سوگواری، تدابیری همچون چیدن صندلی در کوچه یا حیاط صورت پذیرد. تردید در نزدیک شدن به مزار متوفی و فاصله‌اندازی در قرائت فاتحه در روز خاکسپاری و روزهای بعد از آن نیز مشهود است و از سوی دیگر خانواده‌ی متوفی در نحوه‌ی مواجهه با مشارکت‌کنندگان دچار نوعی سردرگمی هستند، آن‌ها از یک طرف موظف‌اند نحوه‌ی

مواجهه با مشارکت‌کنندگان مراسم را بر همان سنت‌های پیشین استوار کنند تا ارزیابی مناسبی در تکریم متوفی برایشان شکل گیرد و هم اینکه می‌دانند ممکن است اصرار بر برخی قواعد پیشین ممکن است سبب رنجش مشارکت‌کنندگان شود، زیرا برخلاف روزهای پیش از ظهور ویروس بی‌شک مشارکت‌کنندگان از در آغوش گرفتن و گرفته‌شدن واهمه دارند و همچنین نمی‌خواهند اصرار در صرف غذا در محیط محدود و فضای بسته را تجربه کنند. طولانی شدن دوره‌ی گذار از مواجهه با مرگ نزدیکان تا مرحله‌ی پذیرش، یکی دیگر از پیامدهای وقوع این شرایط است. مجموع موارد پیش‌گفته، سبب شده شرایط جدیدی شکل گیرد که در قیاس با سوگواری عادی و متداول و جمعی ساکنین زاگرس جنوبی، مناسک عزاداری مختصر، درهم ریخته‌تر از نظر سبک برگزاری و توأم با دلخوری و گسست در پیوندها برگزار گردد. برخی افراد خانواده‌ی متوفی از حضور کم‌شمار بستگان گله‌مند هستند و می‌گویند چرا بستگان رسم سرزدن متقابل را به‌جا نمی‌آورند؟ و بستگان هم گله‌مند هستند که چرا صاحب‌عزا حاضر است جانشان را با برگزاری مراسم و اصرار به حضور همگانی، در معرض تهدید قرار دهد. یکی از دختران جوان، کل زنان جلوی آن دسته از بستگانی می‌رود که خطر را پذیرفته و تحت فشار هنجاری و قدرت سنن در مراسم سوگواری حاضر می‌شوند، و با خواندن شعر و مدح جایگاه او، سوگ مادر را فریاد می‌کشد و از نیامدن و حاضر نشدن سایر بستگان فریاد سرودگونه سر می‌دهد و مرگ زود هنگام مادرش را افسوس می‌خورد و خاله‌ای که باورش تاب این غم را ندارد، دلش ویرانه‌ای از سیلاب غم می‌شود و کاسه‌ی چشمش به‌جز خوناب ندارد. دختر دیگر خانواده در حیاط و جایی که همه‌ی حضار نشستند مویه می‌کند و بر سر همه‌ی نیامده‌ها فریاد خشم می‌کشد تا به مراسم تشییع و سوگواری کم‌تعداد مادرش با فریاد شکوه دهد. سایر زنان نشسته در حیاط نیز که این مویه‌ها را می‌شنوند، مویه‌هایی برخاسته از سوز دل سر می‌دهند و مردان نیز تکیه‌گاه روزهای سخت ایل هستند. آنگاه که داغ جوان بر دوششان سنگینی می‌کند، همنوای با زنان، گریه می‌کنند. همه‌ی این‌ها اما جبران نیامدن سایر بستگان را نمی‌کند و زخم کرونا و تأثیر آن بر پیکر رسوم ایل باقی می‌ماند و تهدیدش همه‌ی داشته‌ها و میراث هزاران ساله را به حال احتضار می‌کشاند، و ایلی که پیش‌تر با وضع رسوم و پاسداشت آن‌ها، مرگ را به زنجیر می‌کشید اینک در بند گسترش و همه‌گیری کرونا رسوم خود را ناتوان می‌یابد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر تمامی آزمودنی‌ها با آگاهی کامل از تحقیق و کسب رضایت در پژوهش مشارکت داشته‌اند.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

طراحی و ایده پردازی: سجاد بهمنی، همکاران در تحلیل و ویرایش داده‌ها: علی عربی و علی بوداقتی

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- آسیایی بخشکندی، محمد. (۱۳۹۹). تحلیل بحران کرونا و تجلی سبک جدیدی از زندگی شهری (با تأکید بر رویکرد روانشناسی محیطی و ارائه راهکارهای برون‌رفت از بحران). *اولین کنفرانس محیط زیست، عمران، معماری و شهرسازی*.
<https://civilica.com/doc/1025701>
اسکندریان، غلامرضا. (۱۳۹۹). ارزیابی پیامدهای ویروس کرونا بر سبک زندگی (با تأکید بر الگوی مصرف فرهنگی). *ارزیابی تأثیرات اجتماعی*، ۱ (۲)، ۶۵-۸۵.

- بلنده، فرناز و بنیسی، پریناز. (۱۳۹۹). بررسی سبک های زندگی با اضطراب ناشی از کرونا در زمان همه‌گیری ویروس کووید ۱۹ در شهر تهران. ششمین کنفرانس سراسری دانش و فناوری علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و روانشناسی ایران. <https://civilica.com/doc/1117171>
- ابوالمعالی، خدیجه. (۱۳۹۱). پژوهش کیفی از نظریه تا عمل. تهران: نشر علم.
- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت. (۱۳۹۴). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و روش‌ها. ترجمه بیوک محمدی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم.
- اسمیت، فیلیپ. (۱۳۸۳). درآمدی بر نظریه‌ی فرهنگی. ترجمه حسن پویان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی؛ مرکز بین المللی گفتگوی تمدن‌ها.
- ربانی، رسول و رستگار، یاسر. (۱۳۸۷). جوان، سبک زندگی و فرهنگ مصرفی. ماهنامه مهندسی فرهنگی، ۲۳، ۴۴-۵۳.
- کیویستو، پیتر. (۱۳۸۰). اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر محسنی، تهران: نشر نی.
- مارچسون، جولیان. (۱۳۹۱). مردم‌نگاری: طراحی، هدایت و ارائه تحقیق. مترجم سید قاسم حسنی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- محمدپور، احمد و علیزاده، مهدی. (۱۳۹۰). بنیان‌های پارادایم تفسیرگرایی در انسان‌شناسی با تأکید بر رویکرد تفسیری گیرتز. نشریه نامه انسان‌شناسی، ۱۳(۸)، ۱۱۴-۱۳۷.
- محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). ضدروش: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- نفیسی، نهال. (۱۳۹۲). مردم‌نگاری و نیم‌قرن تغییر و تحول در فرهنگ حرفه‌ای انسان‌شناسی. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱(۱)، ۶۱-۷۸.
- همیلتون، ملکم. (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی دین. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر تبیان.

References

- Bitusikova, A. (2020). COVID-19 and Funeral-by-Zoom. *Urbanities. Journal of Urban Ethnography*, 51-55.
- Burrell, A., & Selman, L. E. (2022). How do funeral practices impact bereaved relatives' mental health, grief and bereavement? A mixed methods review with implications for COVID-19. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 85(2), 345-383.
- Chebat, J. C., Sirgy, M. J., & Grzeskowiak, S. (2010). How can shopping mall management best capture mall image? *Journal of business Research*, 63(7), 735-740.
- Egan-Elliott, R. (2020, March 31). Funeral homes urge online streaming of memorial services. *Times Colonist*. <https://www.timescolonist.com/news/local/funeral-homesurge-online-streaming-of-memorial-services-1.24109328>.
- Espig, M., & de Rijke, K. (2018). Energy, anthropology and ethnography: on the challenges of studying unconventional gas developments in Australia. *Energy research & social science*, 45, 214-223.
- Millan, E. S., & Howard, E. (2007). Shopping for pleasure? Shopping experiences of Hungarian consumers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 35(6), 474-487.
- Jordan, T. R., Wotring, A. J., McAfee, C. A., Polavarapu, M., Cegelka, D., Wagner-Greene, V. R., & Hamdan, Z. (2022). The COVID-19 pandemic has changed dying and grief: Will there be a surge of complicated grief? *Death studies*, 46(1), 84-90.
- Kim, H. Y., & Kim, Y. K. (2008). Shopping enjoyment and store shopping modes: the moderating influence of chronic time pressure. *Journal of retailing and consumer services*, 15(5), 410-419.
- Lauring, J., & Klitmøller, A. (2015). Corporate language-based communication avoidance in MNCs: A multi-sited ethnography approach. *Journal of World Business*, 50(1), 46-55.
- MacNeil, A., Findlay, B., Bimman, R., Hocking, T., Barclay, T., & Ho, J. (2021). Exploring the Use of virtual funerals during the COVID-19 pandemic: A scoping review. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 00302228211045288.
- Mitima-Verloop, H. B., Mooren, T. T., & Boelen, P. A. (2021). Facilitating grief: An exploration of the function of funerals and rituals in relation to grief reactions. *Death Studies*, 45(9), 735-745.

- Muturi, I., Freeman, S., & Banner, D. (2020). Comments virtual funerals: A feasible and safer option during the COVID 19 pandemic. *Journal of the American Geriatrics Society*, 68(11), 2472-2473.
- Norton, M. I., & Gino, F. (2014). Rituals alleviate grieving for loved ones, lovers, and colleagues. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 266.
- O'Rourke, T., Spitzberg, B. H., & Hannawa, A. F. (2011). The good funeral: Toward an understanding of funeral participation and satisfaction. *Death Studies*, 35(8), 729-750.
- Ottrey, E., Jong, J., & Porter, J. (2018). Ethnography in nutrition and dietetics research: a systematic review. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 118(10), 1903-1942.
- Perera, K. J. T., & Sutha, J. (2018). A study on factors influencing the purchasing in shopping malls in Colombo District. *International Journal of Engineering and Management Research (IJEMR)*, 8(1), 156-160.
- Rao, F. (2019). Resilient forms of shopping centers amid the rise of online retailing: Towards the urban experience. *Sustainability*, 11(15), 3999.
- Rawlings, D., Miller-Lewis, L., & Tieman, J. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on funerals: Experiences of participants in the 2020 Dying2Learn massive open online course. *OMEGA-journal of Death and Dying*, 00302228221075283.
- www.mtl.ca (2020, 18 April). 'Saying a final goodbye during a pandemic'. Montreal Gazette. <https://montrealgazette.com/news/local-news/saying-a-final-goodbye-during-a-pandemic>
- Smith, J., & High, M. M. (2017). Exploring the anthropology of energy: Ethnography, energy and ethics. *Energy Research & Social Science*, 30, 1-6.
- Southerton, D. (2001). Consuming kitchens: taste, context and identity formation. *Journal of Consumer Culture*, 1(2), 179-203.
- Walter, T., & Bailey, T. (2020). How funerals accomplish family: Findings from a mass-observation study. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 82(2), 175-195.
- Wegner, L., Flisher, A. J., Muller, M., & Lombard, C. (2006). Leisure boredom and substance use among high school students in South Africa. *Journal of Leisure Research*, 38(2), 249-266.
- Woodthorpe, K. (2017). Family and funerals: Taking a relational perspective. *Death Studies*, 41(9), 592-601.
- Wynne, D. (2002). *Leisure, lifestyle and the new middle class: A case study*. Routledge.
- Yardley, S., & Rolph, M. (2020). Death and dying during the pandemic. *Bmj*, 369.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی